

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**РОЗВИТОК ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИХ МОДЕЛЕЙ
МІЖРЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В УМОВАХ
ПОГЛИБЛЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ**

МОНОГРАФІЯ

Під загальною редакцією доктора економічних наук
Професора О.В. Булатової

Маріуполь
2017

УДК 339.94(477)

ББК 65.59(4 Укр)

Науковий редактор: доктор економічних наук, професор, перший проректор Маріупольського державного університету, МОН України
Олена Валеріївна Булатова

Рецензенти:

Куриляк В.С., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної економіки Тернопільського національного економічного університету;

Тараненко І.В., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного маркетингу Університету імені Альфреда Нобеля;

Чернега О.Б., доктор економічних наук, професор, Ректор Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського завідувач кафедри міжнародної економіки та туризму.

*Рекомендовано до друку вченою радою
Маріупольського державного університету
(протокол №7 від 27.12.2017)*

Розвиток організаційно-економічних моделей міжрегіонального співробітництва в умовах поглиблення європейської інтеграції: колективна монографія / під загальною редакцією О.В. Булатової; відповід. ред. О.А. Беззубченко. – Маріуполь, 2017. – 226 с.

У монографії проведено комплексне дослідження основних тенденцій розвитку міжрегіонального співробітництва. У пошуках організаційно-економічних міжрегіонального співробітництва акцентовано увагу на теоретико-методологічній концептуалізації регіонального та міжрегіонального співробітництва. Значна увага приділена аналізу сучасних методичних підходів щодо оцінки міжрегіонального співробітництва, проаналізовано сучасну організаційно-економічну модель міжрегіонального співробітництва за участю України в умовах поглиблення європейської інтеграції та глобальних трансформацій.

Для науковців, державних службовців, економістів, викладачів, здобувачів вищої освіти, працівників органів виконавчої влади, всіх тих хто зацікавлений у вирішенні сучасних проблем регіонального розвитку.

УДК 339.94(477)

ББК 65.59(4 Укр)

© Колектив авторів, 2017

© МДУ, 2017

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА	7
1.1. Міжнародні регіони та глобальний регіоналізм.....	7
1.2. Теоретико-методологічне підґрунтя розвитку європейського регіоналізму.....	29
1.3. Особливості розвитку регіоналізму у чорноморському регіоні....	46
<i>Список використаних джерел до розділу 1</i>	52
РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ТА МІЖРЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА	60
2.1. Сучасні проблеми формування регіональних диспропорцій в умовах глобальних трансформацій.....	60
2.2. Методичні підходи до оцінки співробітництва регіонів.....	83
2.3. Інструментарій моделювання процесів міжрегіональної інтеграції.....	99
2.4. Організаційно-економічна модель міжрегіонального співробітництва.....	110
<i>Список використаних джерел до розділу 2</i>	116
РОЗДІЛ 3. ФІНАНСОВІ МЕХАНІЗМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ	122
3.1. Теоретичні аспекти дослідження фінансової складової розвитку міжрегіонального співробітництва.....	122
3.2. Фінансові механізми міжрегіональної інтеграційної взаємодії.....	125
3.3. Регіональні валютні зони як форма прояву процесів регіональної інтеграції	130
<i>Список використаних джерел до розділу 3</i>	143
РОЗДІЛ 4. РЕГІОНИ УКРАЇНИ В ГЛОБАЛЬНИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ РОЦЕСАХ	145
4.1. Територіальні відмінності регіонів України як об'єкт державної політики.....	145
4.2. Фінансова складова стратегії співробітництва регіонів України в умовах європейської інтеграції.....	160
4.3. Перспективи розвитку торгово-економічних зав'язків України з країнами ЄС.....	173

РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ТА МІЖРЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

2.1. Сучасні проблеми формування регіональних диспропорцій в умовах глобальних трансформацій

Світова економіка у своєму розвитку досягла того стану (хронічні фінансові потрясіння, суттєві регіональні диспропорції, дисбаланс сферах виробництва та послуг та ін.), який вимагає кардинальних змін в діяльності міжнародних інституцій її регулювання, в системі запобігання економічним кризам та забезпечення регіональної та міжнародної економічної безпеки загалом. Це саме той рубіж, який необхідно послідовно подолати, інакше цивілізація рухатиметься в напрямку планетарної стагнації. Визначальними вимогами до розвитку регіонального, національного та світогосподарського процесів стає їх стабільність, поступальність, посилення сутності і взаємодоповненості між країнами та регіонами, динамізм економічного підсилення всіх його суб'єктів-учасників. Наразі вони розгортаються і функціонують на рівні економіки окремих країн, регіональних інтеграційних угруповань, різноманітних галузей та підприємств (фірм, компаній), кожні з яких втілюють характерну міжнародну рису. Сучасний стан світогосподарського процесу характеризується поглибленням міжнародного поділу праці на основі впливу науково-технічної революції, посиленням інтернаціоналізації виробництва та обігу, зростанням ролі фінансового сектору, глобалізацією та регіоналізацією економічного розвитку. І як наслідок цих процесів - зростання взаємозалежності країн та регіонів світу. Але уже в цьому закладені передумови ризиків при порушенні зв'язків, економічної небезпеки для всіх суб'єктів світогосподарського процесу, зокрема в системі регіонального підприємництва, коли виникають проблеми в розподілі ресурсів, загострюється конкуренція за ринки збуту, з'являються передумови економічної кризи. За цих обставин забезпечення регіональної, міжнародної економічної стабільності стає визначальною домінантою розвитку, злагодженості дій усіх ланок багаторівневої ієрархічної системи світового господарства.

Іншими словами, у світовій економіці під впливом глобалізаційних процесів поглиблюється ступень нерівномірності економічного розвитку, між країнами, регіонами та окремими суб'єктами міжнародного підприємництва та виникають передумови загострення між ними глибоких суперечок, а іноді й конфліктів, що посилює нестабільність та непередбачені наслідки, створює економічну небезпеку та ризики. Все це вимагає від світових інституцій першочергового формування адекватних

механізмів для координації умов та дій щодо стабільного розвитку суб'єктів на всіх рівнях світогосподарського процесу і, передусім, на регіональному рівні [1]. Тому актуальними питанням наразі є такі:

- теоретичне обґрунтування стратегій сталого розвитку країн та регіонів світу;
- створення ефективних механізмів захисту інтересів усіх суб'єктів-учасників регіонального економічного співробітництва в умовах посилення глобалізації;
- зміцнення економічної безпеки на регіональному рівні.

При цьому слід особливо підкреслити, що за цих складних умов важливо визначитися з вибором стратегії національного розвитку, розвитку економічних регіонів, інтеграційних угруповань та підприємств у контексті вимог, впливу та можливих наслідків глобальних процесів у світовій економіці. Розбіжність між стратегіями різних суб'єктів та глобальними тенденціями на різних рівнях світової економіки є приводом до суперечок, нестабільності та економічних загроз. Головною лінією, навколо якої виникають різні проблеми у взаємовідносинах між суб'єктами, зокрема в регіональному підприємстві, стає рівень конкурентоспроможності їхньої продукції на світових та міжнародних ринках. Це висуває на перший план розвиток науки, високих технологій, інформаційних ресурсів, людського капіталу, що визначає можливості інноваційного розвитку країн, регіонів, галузей та підприємств. Великого значення набуває кваліфікований менеджмент та міжнародний маркетинг, особливо в забезпеченні міжнародної економічної безпеки та міжнародного підприємництва, без чого неможливий стабільний господарський рух, що охоплює економіку, підприємництво, політику та соціальну сферу життя світової спільноти.

Не стоїть осторонь від цих глобалізаційних процесів, змін та економічних небезпек, можливостей та переваг, регіонального співробітництва, участі в світовому товарному обміні й Україна. Але при цьому в нашій країні ситуація загалом ще більш складна, ніж у світовій економіці, тому що в умовах глобальної економічної кризи більш уразливими є країни з трансформаційною економікою, і це повніше позначилося не лише на внутрішньому економічному стані країни та регіонів, але й на досить низькому рівні її конкурентоспроможності в загальних світових рейтингах. Крім того, в Україні склалася загрозлива політична ситуація, що більш ускладнює та віддаляє процес та результати економічного розвитку від параметрів та показників розвинутих країн. У зв'язку з такими обставинами в Україні серйозно зростає рівень ризику для вітчизняних підприємств при веденні господарської діяльності та прийнятті ринкових і управлінських рішень щодо виходу та завоюванню конкурентних позицій на світових ринках товарів і послуг.

Головною проблемою для України залишається неадекватність внутрішніх ринкових механізмів, норм і стандартів до вимог глобальної взаємодії з міжнародними суб'єктами на всіх рівнях. Вона сприймається світовою спільнотою як слаборозвинута частина світової економіки, яка не повною мірою завершила трансформаційні процеси, має великий рівень тінізації та корупції в економіці та суспільстві. Разом з тим економіка України вже втягнута в сучасні глобальні та регіональні процеси, ринковий простір, оскільки більше половини ВВП реалізується за межами національного ринку. Але продукт, із яким Україна виходить на різного рівня світові та регіональні ринки, не відповідає сучасним вимогам конкурентоспроможності та інноваційності, соціальним стандартам. Складною залишається ситуація із залученням іноземних інвесторів за відсутності сприятливого інвестиційного клімату та існування тіньових і корупційних схем, зростає дефіцит низки ресурсів, зокрема енергоносіїв; практично не відбуваються прогресивні технологічні зміни в промисловому секторі. Все це створює напруженість, нестабільність та загрози в економічному розвитку, підвищенню рівня регіональних диспропорцій.

Як уже підкреслювалося вище характерною рисою сучасної глобалізації світового господарства стало посилення в ньому регіональних суперечностей, які перестали бути тільки національною (локальною) проблемою, а в багатьох випадках їх розв'язання перемістилося на наднаціональний рівень. Це призвело до формування принципово нових підходів у регулюванні диспропорційності та відходу від політики нівелювання, за якої штучно стримувався розвиток одних регіонів і стимулювалися - інші. [2]

На наш погляд основні регіональні проблеми визначаються на чотирьох рівнях:

глобальному, де спостерігається посилення диспропорцій в розвитку окремих держав та їх країнових коаліцій, що дозволяє чітко ідентифікувати фази розвитку суспільств, починаючи від традиційного до індустріального;

наднаціональному, на якому визначаються механізми та інструменти регулювання асиметрії регіонального розвитку інтеграційного угруповання;

країновому, де розробляється така модель регіональної політики, яка значною мірою визначає характер та цілі регулювання внутрішнього розвитку найбільших таксономічних одиниць за допомогою засобів впливу держави;

локальному, на якому здійснюється компліментарний вплив на різні за своєю ієрархією регіони з метою долання таких критичних рівнів асиметрії, які могли б загрожувати територіальній цілісності держави;

інтегральному, що об'єднує всі попередні рівні і визначає системний характер впливу різних за спрямуванням та підпорядкуванням

національних та наднаціональних структур і фондів на низовий регіон чи їх групи.

Вирішення проблеми диспропорцій розвитку регіонів країни потенційно матиме синергічний ефект. Дія цього ефекту пошириться практично на всі сторони життя країни і суспільства, визначить умови для сталого соціально-економічного розвитку, а також розвитку людського та суспільного.

Тому постає проблема пошуку шляхів та механізмів забезпечення збалансованості розвитку територій, нарощування та розкриття їх потенціалу і створення умов для його постійного розширеного якісного відтворення.

Аналіз сучасних публікацій по проблемам регіоналістики [3,4,5,6,7,8] дозволяє зробити висновки, що з точки зору класичних ознак треба відрізняти внутрішню та зовнішню регіоналізацію.

Внутрішні регіони — локальні утворення (кластери, технопарки, технополіси тощо), мікрорегіони, мезорегіони та макрорегіони (країни в цілому чи великі регіони найбільших держав світу), включають території, що мають спільне географічне положення, територіальну єдність, спільну економічну та соціальну структуру та відповідну організаційно-управлінську різнорівневу таксономічну модель регулювання макроекономічних пропорцій в державі.

Зовнішні регіони — мега і мета регіони (ЄС та Європа в цілому), транскордонні території, які складаються з певної кількості внутрішніх регіонів і можуть мати як наднаціональні структури управління так і спільні (міжкрайнові) інструменти і механізми регулювання пропорцій з метою підвищення їх глобальної конкурентоспроможності.

З точки зору системного підходу ранжування різних за охоптом територій треба здійснювати за такими ознаками:

(7) *Конгруентність*. Передбачає можливе існування нового регіону з певними новими спільними якостями, які є генералізованими до існуючих регіонів нижчого рівня. При цьому допускається і зворотній механізм: від великого до малого.

(8) *Ієрархічність*. Система складнопідпорядкованих регіональних одиниць базується на чіткому механізмі різнорівневої централізації. Але протягом останніх років в ЄС найбільшого значення набуває ідея децентралізації і підвищення відповідальності регіональних органів влади та місцевих громад (європейський принцип субсидіарності).

(9) *Динамічність*. Виділення спільних тенденцій розвитку на вигодах спільного положення.

(10) *Системність*. Виділення будь-якого регіону впливає з розуміння його складової відкритої полі структурної системи, порушення хоча б одного елемента якої призводить до деформації. Поняття «комплекс» використовується у локальних дослідженнях, а «система» -

при дослідженні об'єктів планетарного рівня (у міжнародній економіці).

(11) *Відкритість*. Будь-який внутрішній регіон не може бути закритим для світової: економічних процесів, тобто автономність його не може бути абсолютизованою.

(12) *Циклічність*. Внутрішні регіони здатні до підйомів і спадів, які переживає країна, прот амплітуда цих коливань може бути різною - від 10-15 років до 70 (ідея Дж. Лессінджера). [9]

(13) На наш погляд буде доцільним дослідити еволюцію розвитку теоретико-методологічних основ сучасного регіоналізму.

Теорії розвитку регіонізму першої половини ХХ століття:

Геометрична модель центральних міст (початок ХХ ст., німецький науковець В. Лаунхард), передбачає оптимальне розміщення промислового підприємства відносно джерел сировини і ринків збуту продукції. [9]

Методологія «чистого штандарту» (А. Вебер), базується на механізмі мінімізації загальних витрат в умовах закритої національної економіки. [9]

В книзі *«Міжрегіональна і міжнародна торгівля»* шведські економісти Е. Хекшер і Б. Олін пропонують чітке визначення локально-регіонального аспекту внутрішньої торгівлі, зокрема локальних відносин між окремими таксонами Британії, Швеції Португалії. [10]

Асиметричність (диференціація) економічного розвитку регіонів (німецький науковець А. Льош), включає порушення стану рівноваги за умовами: місце розташування фірм має максимальні переваги для виробників та споживачів; фірми розміщуються так, що територія використовується повністю; існує рівності цін та витрат; ринкові зони мають мінімальний розмір у вигляді шестикутника; кордоні ринкових арен забезпечують стабільність наведеної рівноваги [11].

Новітні теорії європейського регіоналізму (початок 90-х ХХ ст.) розроблялися чере призму інтернаціоналізації виробництва, експансії транснаціональних корпорацій (ТНК) ні світові, в т.ч. європейські ринки, посилення конкуренції через створення локалізований інноваційних моделей швидкого економічного зростання - кластерів (М. Портер), а також на основі дослідження ринків з асиметричною інформацією: «теорія ігор» - Д. Акерлоф, М. Спенс, Дж. Стігліц; використання знань про трансакції для інтерпретації результатів - К. Графтон; економічна «асиметрія виходячи з оцінки витрат, або «асиметричного шоку», прикладом якого може бути об'єднання Східної та Західної Німеччини. [9, 12, 13]

Для оцінки регіональних диспропорцій використовується також *модель «локально максимізації»* проблеми асиметрії при визначенні сутності регіональної політики, ще реалізується у дво- тривірневій системі регулювання, наприклад, співвідношення управління охорони середовища

на національному та місцевому рівнях, а також підходи у систем соціально-економічного прогнозування в ЄС та у колишньому СРСР.

При цьому чинниками посилення асиметрії на місцевому рівні вважаються:

- 1) наявність різної інституційної бази;
- 2) *фрагментація законодавчого простору*; дисбаланс законодавчої бази, в окремих випадках взаємне виключення законів та посилаць;
- 3) *розподіл повноважень*; значні розбіжності в відносинах центру та регіонів;
- 4) *фіскальний федералізм*; явні регіони-донори та реципієнти;
- 5) *фрагментація національного ринку*; множини спільних та відмінних рис регіональної та державної маркетингових систем.

Наведений перелік чинників регіональної асиметрії типовий для країн, що мають федеративний устрій, проте конче важливим є виявлення спільних ознак регіонально асиметрії з державами, які відносяться до унітарних.

Наприкінці 90-х років XX ст. - початку XXI ст. активно ішов процес формування *сучасних теорій Європейського регіоналізму* (табл. 2.1.).

Кожна з зазначених теорій мають *спільні риси* блоку локальної асиметрії:

-один або декілька уніфікованих показників соціально-економічної динаміки регіонів: валовий регіональний продукт (GSP чи GDP), в перспективі валовий міський продукт (GSP), та соціальний кластер;

-формування ієрархічної компліментарної моделі і спільного (в умовах інтеграційного союзу) механізму та інструментарію вирівнювання регіонів (долання регіональної асиметрії);

-визначення статусу світових регіонів, світових міст та основних мегаполісів ділової активності, які беруть на себе функцію держави в умовах посилення її субсидіарності;

-встановлення прагматичної моделі просторового планування, яка б дозволяла чітко визначити напрями оптимізації локальних, національних та наднаціональних концепцій розвитку регіонів.

Підсумовуюче викладене необхідно зробити висновок,що, *основними чинниками посилення регіональної асиметрії* в сучасній глобальній економіці є:

1. Перехід більшості країн світу до неоліберальної моделі розвитку, яка відкрила кордони до руху факторів виробництва (особливо держав «третього світу»).
2. Поступовий перехід співвідношення внутрішніх і зовнішніх чинників функціонування регіону на користь останніх.

Таблиця 2.1.

Класифікація сучасних регіональних теорій за Н. Божидарнік (2006)

Назва	Автор	Основна ідея	Асиметрична складова
1. Конкуренції європейських міст	К.Джексон-Батлер, Шачер, Л.Висент	Диверсифікація соціально-економічного розвитку провідних європейських міст призводить до виникнення суперактивних центрів	Столичний пік інвестицій та ділової активності посилює диспропорції між столицею країни з іншими центрами та європейською периферією
2. Регіональної конкуренції	М.Харб, С. Харди, Л. Албрехтс	В умовах глобалізації світового господарства загострюється конкуренція між окремими країнами та регіонами за залучення інвестицій, грантів, створення нових робочих місць	Загострення конкуренції призводить до формування нового іміджу регіонів країни, який визначає їх як активні та маргінальні зони
3. Циклічної сенситивності регіонів	Я. Гордон	Відбувається скорочення до 10-15 років ділових циклів в регіонах, зростає нерівномірність в їх розвитку; слабкодиверсифіковані регіони та їх господарство більшою мірою залежать від коливань світової кон'юнктури	Реакція регіонів на зміну кон'юнктури призводить до їх диференціації, швидкість таких змін є високою
4. Нового регіоналізму	М. Кітінг	Фундаментальна теорія, яка передбачає відхід від політики нівелювання регіонального розвитку, до підтримки слабкорозвинутих регіонів; обґрунтовується створення нової моделі «Європа регіонів»	Асиметрія регіонів виникатиме внаслідок глобального руху капіталу і є закономірним явищем, головним завданням урядів є уникнення протистояння регіонів-донорів і реципієнтних територій
5. Регіонального планування	У. Ванноп	Внутрішнє та зовнішнє регулювання розвитку регіонів є необхідним з метою усунення екстремальних ситуацій	Посилення асиметрії регіонального розвитку призводить до загрози розвалу територіальної єдності країни та інтеграційного угруповання в цілому
6. Локального партнерства	М. Гедес	Між активними і депресивними регіонами мають бути встановлені партнерські відносини, які передбачають зменшення суперечностей між ними	Шляхами долаання асиметрії можуть бути спільні проекти та «європейський» розподіл фондів у відповідності до політики конвергенції
7. Регіонального світу	М. Сторпер	У XXI ст. регіони все частіше виступатимуть як самостійні одиниці у міжнародних відносинах	Асиметрія визначатиме суть регіонального руху у XXI ст.
8. Стратегії просторового планування	В. Солет, А. Фалуазі	З метою уникнення формування екстремальних регіонів слід розробити адекватний механізм та інструментарій підтримки відсталих регіонів	Інструментами регіональної гармонізації може бути створення локальних та континентальних осей економічного зростання

Примітка: використано джерело [14]

3. Збільшення обсягів та динаміки руху капіталів. Гігантські портфельні інвестиції («латиноамериканське диво» з 10-12% зростанням ВВП на початку XXI сторіччя).

4. Скорочення тривалості економічного циклу з 70-75 років повної амплітуди до 10-15 років наприкінці XX - початку XXI ст.

5. Розвиток інноваційно-інвестиційних форм економічного зростання (кластери, технопарки, технополіси, інотехи), які суттєво дистанціювалися від прилеглих територій («магнітні полюси»).

6. Застосування нових систем регулювання розвитку, пряме стимулювання депресивних регіонів (інвестиційні гранти).

7. Імплементация принципів субсидіарності (регіон бере на себе стільки прав, скільки може ефективно використовувати) та компліментарності (фінансування регіональних проєктів здійснюється лише за умов співучастності регіональних (локальних) фондів).

8. Загострення регіональної конкуренції на всіх рівнях територіальної ієрархії (в т.ч. за розподіл коштів національного чи наднаціонального бюджетів).

9. Проблеми виникнення маргінальних та субмаргінальних місць у глобальній економіці, які залишаються такими упродовж багатьох років.

Останні чотири чинники створюють реальні передумови суттєвої загрози стабільності розвитку та єдності навіть найпотужніших інтеграційних об'єднань держав, зокрема ЄС. Саме вони стимулювали проведення референдуму, щодо виходу Великої Британії зі складу ЄС, при цьому процедура роз'єднання боляче вражає по соціально-економічному розвитку як самої держави, так і суспільства ЄС у цілому.

З точки зору синтезу процесів розвитку регіональних економічних відносин у

XX - XXI столітті, треба констатувати, що за цей період сформувалися ряд моделей сучасної регіоналізації.

При цьому моделі, як можливість глибокого аналізу певних явищ в сучасній економіці можна класифікувати на:

- *глобальні (національні) економічні*, які передбачають відповідний механізм і інструментарій регулювання макроекономічних пропорцій;

- *математичні (чи логіко-математичні)*, які за допомогою традиційних інструментів ідентифікують те чи інше соціально-економічне явище;

- *прогнозні*, які за рахунок використання попередніх моделей дозволяють з високою ступінню достовірності передбачити темпи розвитку та кінцеві результати відповідних змін в соціально-економічному житті суспільства.

На нашу думку *регіональна модель розвитку* може розглядатися як частина національної, а тому механізм та інструменти її реалізації будуть тісно пов'язані з методами регулювання пропорцій, що впливають із

конкретних особливостей домінуючої у країні парадигми. Практичною реалізацією тих чи інших регіональних моделей може бути регіональна політика, яка формується державою.

Представимо найбільш поширені з них:

1. Ліберальна, неоліберальна чи приватно-корпоративна. Характерна для англосаксонських країн (США, Австралія, Нова Зеландія, частково Велика Британія).

Характерні риси: низька питома вага державної власності, законодавче забезпечення максимальної свободи суб'єктів ринку, низька питома вага державного бюджету в структурі ВВП.

Переваги: висока динаміка та гнучкість розвитку господарства.

Недоліки: неоднорідність суспільства, значна диференціація доходів громадян, обмежена доступність широких верств населення до соціальних благ.

Головними *проблемами*, які стоять перед *регіональною політикою* в цих країнах є конвергенція поляризованих за рівнем соціально-економічного розвитку регіонів, обмеження зростання мегаполісів, регулювання міграцій між містами і селами, міжрегіональна кооперація, реструктуризація старопромислових регіонів тощо.

Нерідко подібну модель називають децентралізованим федералізмом.

Наприклад *в США* існує розгалужена система місцевого самоуправління, що складається з п'ятидесяти штатів та автономних округів, які в свою чергу складаються з графств, муніципалітетів міст, бороу, вілліджей, таунів, тауншипів, спеціальних округів, шкільних округів. У всіх регіонах діють різного роду представництва центральної влади, що не підпорядковані регіональним адміністраціям.

На відміну від Європи, у США почали активно займатися внутрішньоштатівськими асиметріями лише в 60-70 роках ХХ століття. Вже до 2015 року обсяг державної допомоги в цій країні зріс більше ніж у 11 разів. Суттєво збільшилася питома вага державної допомоги у сфері охорони здоров'я (з 16 до 43% фінансування за рахунок державних грантів). Також значну частину складає страхування (26,5% федеральної допомоги), освіта, зайнятість, тренінги (16%) і транспорт (12,4%) [15].

На відміну від багатьох інших країн регулювання регіонального розвитку в США є децентралізованим. Центральним державним органом умовно можна вважати Адміністрацію економічного розвитку, що входить до складу Міністерства торгівлі. Її діяльність спрямована на реалізацію програм розвитку відсталих та депресивних регіонів, створення в них округів економічного розвитку, зон підприємництва тощо. Іншими організаціями, відповідальними за регіональну політику також є: Управління з розробки політики і Адміністративно-бюджетне управління при Президенті США, Федеральна консультивна рада з економічного розвитку, Комісія по торгівлі між штатами. Крім цього, й сам президент

США має відповідні повноваження щодо розробки та розгляду федеральних програм та проектів.

Подібною до США є регіональна модель в *Австралії*. Тут налічується 6 штатів та 2 автономні округи. Значна частина ВВП виробляється на східному узбережжі в мегаполісах Сідней-Мельбурн. Решта територій за винятком 5-10 міст являє собою аграрну та ресурсну частину. Провідним інститутом регіонального регулювання в країні є Комітет по містах. Додаткові функції регулювання розвитку територій країни покладено на Адміністрацію з розвитку Південно-Західного регіону, Великого Півдня, Середнього Заходу. Частково така регіональна модель використовується окремими країнами ЄС (Велика Британія).

2. Соціально орієнтована економіка (більшість країн-членів ЄС, Канада, Ізраїль). Інколи її називають соціал-демократичною (соціал-ліберальною) моделлю. Характерним для неї є перерозподіл доходів приватного сектору через податкову систему.

Існують дві її різновидності:

- *ліберально-обмежена* (частина держбюджету у ВВП до 50%) - Німеччина, Франція, де визнаються необхідність і доцільність державного перерозподілу доходів для здійснення соціального урівноваження всіх соціальних груп;

- *соціально-напружена* (50-60% ВВП перерозподіляється через бюджет) - Швеція, Данія, Скандинавські країни, де посилені всі соціальні риси ліберально-обмеженої моделі.

Розвинута система соціальної підтримки, регулювання трудових відносин здійснюється не на рівні підприємства, а на національному рівні.

Нерідко соціальні складові переважають у функціонуванні господарського комплексу (шведська модель), що може у довготерміновій перспективі призвести до зниження ділової активності та впливу інвестицій.

У сучасному Європейському Союзі відбувається процес конвергенції (зближення) соціальних моделей, коли найменш розвинуті країни намагаються підтягнути свої показники до середнього рівня по ЄС, а найбільш успішні - зменшити витрати на деякі соціальні потреби, які ще десять років тому визнавалися як основні.

3. «Азіатсько-Тихоокеанська модель» (Японія, Південна Корея, Тайвань, Сінгапур). Ця модель характеризується формуванням системи гармонізації інтересів підприємців та держави, експортної орієнтації економіки та фірм, зокрема на довготермінову перспективу. Характерний дух колективізму на виробництві, посилений вплив на суспільне відтворення людського фактору, наявність високо інтегрованих форм швидкого економічного зростання (кайрецу, чеболей), в яких держава намагається всіляко підтримати вітчизняні компанії.

Упродовж усієї історії Японії найбільш розвинутим було тихоокеанське узбережжя, яке домінувало над західним узбережжям та внутрішніми гірськими зонами.

В післявоєнні роки у Японії створюється достатньо дієва система державного регулювання, метою якої є створення умов для розвитку депресивних регіонів (реструктуризація старопромислових регіонів, міжрегіональна кооперація тощо).

У 80-90-ті роки регіональна політика своїм пріоритетом має створення зон швидкого зростання (кластери, технопарки тощо) на сході країни (острова Хонсю і Кюсю), що призвело до виникнення гіперурбанізованого мегаполіса Токайдо (населення 65 млн. жителів) з розвинутою інноваційно-інвестиційною структурою виробництва (інотехи, технополіси, технопарки, кластери).

Кінець ХХ - початок ХХІ ст. визначається значними змінами в регіональних моделях кейрецу у зв'язку з системною кризою національної економіки.

4. Соціалістична модель (Куба, В'єтнам, Північна Корея). В останній третині ХХ ст. планова економіка майже вичерпала екстенсивний шлях розподілу господарства і не дозволяє забезпечити конкурентоспроможність національної економіки на світовому ринку.

До зазначеної групи країн умовно відноситься і *Китай*, але в цій країні сформувалася досить оригінальна, відмінна від інших моделей соціально-економічного зростання.

Досвід КНР щодо *регіонального регулювання дозволяє зробити висновки про те, що* використання традиційних для соціалістичної економіки методів пріоритетного заселення західних регіонів, раціонального розселення, випереджаючий розвиток базових галузей виробництва (вугільна промисловість, чорна металургія, основна хімія) доповнюється суттю ринковими напрямками - відкриття вільних (спеціальних) зон економічного розвитку, спочатку у східній (приморській) частині, потім відповідних формувань на інших територіях. При цьому для стимулювання розвитку депресивних територій вводяться додаткові пільги іноземним компаніям.

5. Пострадянська модель представляє собою конгломерат ринкових моделей управління регіональним розвитком і традиційних соціалістичних, пов'язаних з активним адмініструванням та значними дотаціями з боку центральних бюджетів депресивним регіонам та їх групам. При цьому поступовий відхід від традиційних адміністративних механізмів призводить до того, що бідні регіони становляться біднішими, а багаті - найбагатшими.

Приклад - *Російська Федерація* у якій з кінця 90-х років ХХ ст. простежується суттєва поляризація соціально- економічного розвитку, чітко визначилися лідери та аутсайтери серед основних регіонів.

Основними чинниками регіональної асиметрії у Росії є наступні:

- високий рівень концентрації інвестицій та ділової активності в найбільших містах РФ - Москві та Санкт-Петербурзі (питома вага з прилеглими областями близько 20%);

- велике значення сировинних районів (нафто- та газовидобування), потреба в ресурсах приблизно відповідала рівню регіонів-лідерів;

- значний спад аграрно-індустріальних областей негарантованого землеробства (Центральне Нечернозем'я, Північний Кавказ, Алтай тощо);

- зміни світової кон'юнктури на продукцію старопромислових регіонів (метали, деревина, основна хімія) орієнтованих на моноспеціалізацію (Урал, Верхнє Поволжжя);

розвал машинобудівного комплексу, продукція якого виявилася неконкуренто-спроможнок на світових ринках.

Російськими економістами [16] визначені показники активності (репресивності) території:

1. ВРП на душу населення
2. Грошові доходи населення (на одну особу)
3. Співвідношення доходів та прожиткового мінімуму
4. Питома вага населення з доходами нижче прожиткового мінімуму (%)
5. Питома вага безробіття за методикою МОП (%)

На початку ХХІ ст. в РФ чітко визначились регіони-донори: Москва, Санкт-Петербург, республіки Татарстан, Башкортостан, Комі, Краснодарський край, Липецька, Самарська, Пермська, Свердловська, Челябінська, Тюменська та ряд інших областей. Водночас визначились і регіони - реципієнти, в основному північні та східні території, в яких власні доходи бюджету не забезпечували виконання їх видаткових зобов'язань, а створена інфраструктура не могла задовольнити мінімальні потреби населення та виробництва. Також не вирішено питання із старопромисловими регіонами. Тому моделі бюджетного федералізму - американська та німецька не підходять для РФ.

У сучасних умовах інструментами і механізмами регіонального розвитку в РФ є:

- бездефіцитний федеральний бюджет як потужний інструмент державного регулювання ринкової економіки;

- перехід до цільових фінансових трансфертів територій (за рахунок акумуляції федеральних, регіональних та муніципальних коштів) для спільного фінансування найбільш пріоритетних інвестиційних та соціальних програм (по принципу субсидіарності);

- відмова від надання бюджетних і податкових переваг (пільг) окремим суб'єктам РФ по признакам державно-національного статусу (з огляду забезпечення національної стабільності, виключення регіональних бюджетних конфліктів);

- законодавче забезпечення бюджетної асиметрії в розподілі трансфертів регіонам з використанням якісних критеріїв ранжування території (бідні, багаті, депресивні полюси росту).

Подібні до російських є проблеми в Україні, Казахстані (старопромислові та аграрні регіони), країнах Центральної Азії, Білорусії, Закавказзя (низька якість інфраструктури та брак коштів в місцевих бюджетах).

Країни Балтії, які з 2004 року стали членами ЄС, імплементували європейську модель регулювання регіональних відносин, що дозволяє їм отримувати допомогу зі структурних фондів ЄС та Фонду Згуртування.

З цього приводу важливо відмітити, що існуюча зараз в усьому світі система ідентифікації рівнів регіональної асиметрії поки ще спирається на усереднені показники регіонального розвитку, і лише в ЄС - на екстремальні, що з одного боку дозволяє визначити індикатори граничної асиметрії, з другого - обмежує використання гіпотетичного аналітичного таксону, на прикладі якого можна було б ідентифікувати основні напрямки сучасної внутрішньо-країнової динаміки.

Таким чином, моделювання регіональної асиметрії в глобальній економіці дозволяє провести системну експертизу соціально-економічного становища регіону і розробити оптимальну пропорцію стимулювання розвитку депресивних зон. При цьому поліструктурні показники регіональної асиметричності, пропорційності галузево-територіальних змін, прямих іноземних інвестицій та інші, об'єднані як «кластер регіонального аналізу», дозволяють визначити найбільш вузькі місця розвитку різних територій країни та розробити ймовірні варіанти системної допомоги їм.

Усе вищезазначене дозволяє особливо підкреслити, що вивчення досвіду формування європейської моделі розвитку та реалізації регіональної структурної політики ЄС є важливим для України, оскільки концепції та конкретні механізми політики вирівнювання розвитку країн-членів ЄС добре розроблено й відпрацьовано, а їх запровадження в ряді країн-членів ЄС із порівняно невисокими рівнями економічного розвитку (Польща, Угорщина, Греція тощо) має суттєві позитивні результати щодо підвищення економічного розвитку цих країн.

При цьому ми вважаємо, що територіально-економічні диспропорції країн Західної Європи слід розглядати в двох аспектах: по-перше, з точки зору різниці в розвитку окремих країн-учасниць ЄС, по-друге — в рамках економіки кожної країни (в розрізі регіонів).

Звертаючи погляд на історичне формування ЄС, слід відзначити, що найнижча диференціація територіальної економічної структури в ЄС спостерігалася в той час, коли до нього входило лише 6 держав — це була найбільш розвинена частина Західної Європи («індустріальний локомотив старого світу»). Потім до членів спільноти були прийняті Ірландія та інші

країни (Греція, Іспанія, Португалія тощо), які значно відрізнялися і відрізняються за рівнем економічного розвитку від початкових членів, і це стало першою перешкодою, яка ще більше загострилася сьогодні [5].

Як зазначалося вище, друга регіональна проблема ЄС — це економічно слабкі території і масштаб диспропорцій у межах національних господарств, що більш чутливо для країн з великими територіями (їх часто називають відсталими зонами, «зонами лиха», депресивними територіями, дотаційними регіонами тощо).

Регіональна політика країн-членів ЄС є одним з найважливіших інструментів досягнення оптимального співвідношення між господарською ефективністю та соціальною справедливістю, економічною доцільністю й соціальним вирівнюванням, інтенсивними та екстенсивними факторами економічного зростання [6, 17]. Крім того, регіональна політика країн-членів ЄС — один із досить ефективних засобів досягнення узгодження інтересів та повноважень органів влади на різних ієрархічних рівнях управління.

Інструментом виміру територіальних диспропорцій в ЄС є диференціація суспільно-економічних показників та співвідношення між національними та середніми показниками для всього співтовариства. Якщо прийняти національний дохід в перерахунку на одного жителя за головний критерій оцінки рівня розвитку, то територіальні диспропорції набувають рельєфного характеру. Наприклад, в 1970 р. в 4 країнах Європейського співтовариства національний дохід на одного мешканця був нижче середнього по ЄС: Голландія (-3%), Велика Британія (-2%), Італія (-31%) та Ірландія (-46%). В інших країнах «дев'ятки» показники національного доходу були вище середнього, найвищим він був у Данії (28%) і ФРН (23%). Через 10 років регіональний розподіл в ЄС суттєво змінилася. До країн, національний дохід яких в перерахунку на одного мешканця був вище середнього, приєдналися Голландія, а до країн з нижчим розвитком — Греція, яка займає останнє місце (41% від середнього доходу ЄС). Італія та Ірландія в регіональній системі країн ЄС залишилися на своїх місцях, зберігши розрив від середнього рівня по співтовариству. Проте значно поліпшила своє економічне становище Велика Британія, досягнувши в національному доході на одного жителя рівня 99% від середнього національного доходу по ЄС [5].

Розширення ЄС у 2004-2007 р.р. та 2014 р. до 28 країн (ЄС-28) вивело його на перше місце у світі за виробництвом ВВП і ряду інших макроекономічних показників, проте залишило далекою від вирішення проблему регіональної збалансованості, яку в ЄС називають регіональною асиметрією.

Треба особливо зазначити, що міжрегіональні відмінності в рівні економічного розвитку ЄС-28 ускладнюються різною глибиною соціальних проблем. Однією з найважливіших проблем протягом останніх

років в ЄС є безробіття, високий рівень якого не тільки зберігається, а й зростає. Середній рівень безробіття в 28 країнах ЄС у вересні 2016 р. склав 9,4% проти 9,1% у вересні 2015 р. У той же час ситуація з безробіттям в різних країнах ЄС не є однаковою. За даними Євростату, в 2016 р. максимальний рівень безробіття спостерігався в Іспанії (28,1%), Латвії (18,6%), Естонії (18%) і Литві (17,7%), найнижчі показники безробіття були зареєстровані в Нідерландах (4,2%) та Австрії (4,1%) [18].

У Німеччині та Італії міжрегіональні контрасти за рівнем безробіття значно знижують позитивний ефект від вирівнювання економічного розвитку. Так, у 2016 р. на півдні Західної Німеччини, у федеральних землях Баден-Вюртемберг і Баварія, рівень безробіття сягав 7%, тоді як у всіх східнонімецьких землях він стабільно перевищує 14% (Берлін — 14,2%; Бранденбург — 15%) [18].

Проведений аналіз світового та європейського економічного розвитку дозволив визначити причини територіальних диспропорцій різні. Можна виділити кілька головних факторів, що обумовлюють розвиток регіонів: природні умови, ресурси і якість робочої сили, рівень розвитку інфраструктури, ринкові фактори, технічний прогрес і структурні зміни, політичні чинники та ін.

Виникненню регіональних проблем, насамперед сприяли розвиток промисловості і прискорення темпу економічного зростання. На ранній фазі індустріалізації вирішальне значення для формування територіальної економічної структури мали так звані традиційні фактори: природні умови, ресурси робочої сили і відстані до ринків збуту. Розміщення промислових підприємств у районах, що мають сприятливі умови, зміцнювало їх економічну позицію шляхом розвитку супутніх галузей (виробничої та соціальної інфраструктури). Це явище отримало назву кумулятивного розвитку. Розвиток промисловості супроводжувався урбанізацією й утворенням центрів інтенсивного розвитку навколо великих міст. Вирішальне значення для територіальної економічної структури мала урбанізація. У Західній Європі за величиною і силою впливу виділяються дві агломерації: лондонська і паризька. Концентрація виробничої діяльності і послуг навколо регіонів Лондона і Парижа скоротила можливості розвитку інших територій Франції і Великої Британії. У Центральній Європі аналогічна ситуація склалася навколо Будапешту в Угорщині.

На сучасному етапі вирішальне значення для територіальної зміни в економіці мають технічний прогрес і структурні перетворення, в результаті яких ряд галузей промисловості втрачає колишнє значення. До них належать галузі: швейна, текстильна, взуттєва, металургійна, видобувна, кораблебудівна, а останнім часом і автомобільна. Це так звані традиційні галузі.

Зниження виробництва і зайнятості в галузях швейної, текстильної і шкіряно-взуттєвої промисловостей відбувається з двох причин: перша — це падіння значення традиційних галузей на користь більш сучасних, друга — загострення конкуренції, оскільки країни Далекого Сходу, Туреччина тощо наповнюють світовий ринок дешевшими товарами цього призначення.

Структурні зміни стали причиною регресивних змін в тих регіонах, у яких в минулому відбувалася концентрація традиційних галузей промисловості. Найбільш виразно ця проблема проявилась у Великій Британії, Франції, ФРН, країнах Бенілюкса [5].

Слід відзначити, що ще більшою мірою згладжування міжрегіональних диспропорцій в ЄС залежить від активності в сфері НДДКР. Ані поточна підтримка відстаючих територій, ані навіть створення спільного сприятливого інвестиційного клімату для підприємств (найчастіше мають середню або низьку наукоємність) не дає сталого скорочення розриву в рівні регіонального розвитку. Ліквідувати в перспективі прірву між провідними економічними центрами ЄС і периферійними або депресивними територіями можна лише одним шляхом — створюючи можливості для нарощування в регіонах власного потенціалу інноваційного розвитку.

У цілому, на НДДКР в ЄС-28 щорічно витрачається понад 224 млрд євро, або близько 2% ВВП, причому більше 3/5 цієї суми забезпечує підприємницький сектор. При цьому, витрати розподіляються вкрай нерівномірно, далеко не завжди частка витрат на дослідження і розробки залежить від загального рівня економічного розвитку регіону [7, 19].

Так, наприклад, за кількістю людських ресурсів в галузі науки та техніки в середньому по Німеччині зайнято 20 млн. осіб, проте найбільша кількість зайнятих знаходяться в розвинутих регіонах: Баварія (5 млн. осіб), Баден-Вюртемберг (2,9 млн. осіб), Нижня Саксонія (1,9 млн. осіб) та Штутгарт (1,2 млн. осіб). Аналогічною є й тенденція витрат на НДДКР [7, 19].

У Чехії розрив у рівнях витрат на НДДКР, як і у ФРН, доходить майже до десятиразового. Наприклад, якщо в Середній Чехії на дослідження і розробки витрачається 2,9% ВВП, то в північно-західній — лише 0,4%. У розвинутих країнах — Німеччині, Франції, Великій Британії — близько 2/3 витрат на НДДКР забезпечує підприємницький сектор, причому в регіонах-лідерах його частка більше [7, 19].

Таким чином, основною метою регіональної структурної політики ЄС є зменшення наявних регіональних диспропорцій і запобігання подальшим дисбалансам у рівнях розвитку країн-членів ЄС шляхом передачі наявних, насамперед фінансових, ресурсів спільноти проблемним регіонам (табл. 2.2.).

Із даних таблиці видно, що системні витрати структурних фондів на регіональний розвиток ЄС зросли, майже в 10 разів від 4,8% бюджету Співдружності в 1975 році до 46% бюджету ЄС у 2015 році і поступаються лише сільському господарству (близько 49%) [19].

При цьому регіональна політика Європейського Союзу протягом усього існування спільноти зазнала суттєвих змін, які супроводжувалися цілою низкою реформ (зокрема, у 1979 та 1984 рр.). У 1988 р. вона була сформована як окремий напрям функціонування Спільноти. У 1989 р. було започатковане середньострокове програмування регіонального розвитку (два програмних періоди — 1989—1993, 1994—1999 рр.), а з 2000 р. в ЄС запроваджене семирічне програмування здійснення регіональної політики — політики економічного, соціального та територіального єднання.

Таблиця 2.2.

Обсяги фінансування регіональної політики ЄС

Рік	Обсяги фінансування	
	Млн. єно/євро	Відсоток бюджету ЄС
1975 (екю)	257	4,8
1992 (екю)	18 557	25,0
2002, ЄС-15 євро	30 865	30,0
2006, ЄС-27 євро	41 270	39,0
2007-2013, ЄС-27 євро	336 100 (48 015 щороку)	43,0
2014, ЄС-28 євро	64 232	45,0
2016, ЄС-28 євро	67 736	46,1

Програмний період, розрахований на 2000—2006 рр., передбачав такі цілі регіональної політики:

ціль №1 — «підтягування» рівня економічного розвитку менш розвинутих регіонів з ВВП на одну особу за паритетом купівельної спроможності нижчим за середній по ЄС (конвергенція);

ціль №2 — сприяння соціально-економічним перетворенням в регіонах із структурними проблемами розвитку;

ціль №3 — модернізація системи професійної підготовки і працевлаштування

На ці цілі спрямовувалося 94% коштів 4 структурних фондів — Європейського фонду

регіонального розвитку, Європейського соціального фонду,

Фонду підтримки рибальства і Гарантійного фонду для сільського господарства (сукупний розмір коштів склав понад 209 млрд євро). Крім того, фінансування масштабних проектів охорони навколишнього

середовища на національному рівні та міжнародні транспортні проекти фінансувалися через Фонд єднання. Слід відмітити, що обсяги фінансової підтримки найменш розвинутим регіонам ЄС були додатково диференційовані в залежності від рівня їх відставання від середньоєвропейського рівня: відставання регіону понад 25% гарантувало додаткову підтримку у розмірі 5% від різниці між ВВП на одну особу по ЄС-15 та даним регіоном, в межах 10—25% — у розмірі 4%, менш ніж 10% — 3%. Окрім того, якщо у регіоні, що підпадав під критерії підтримки, рівень безробіття був нижче за середній, держава отримувала річну підтримку в розмірі 100 євро на кожного офіційного безробітного. Загальна сума підтримки регіонів країни, що підпадали під ціль конвергенції обмежувалася рівнем 4% від ВВП цієї країни [4].

Особливістю нової семирічної програми на 2007—2013 рр. була переорієнтація політичних цілей та інструментів, а також збільшення фінансування у зв'язку з розширенням ЄС. Певна трансформація відбулась як у формуванні цілей, так і у визначенні фінансових інструментів, що відображено у табл. 1.

Фінансовим інструментом реалізації регіональної політики ЄС є Структурні фонди. Так, Європейська Рада ухвалила бюджет структурних програм на період 2007—2013 рр. у сумі 347 млрд євро. Кошти було розподілено між 3 основними фінансовими інструментами:

- (14) Європейським фондом регіонального розвитку.
- (15) Європейським соціальним фондом.
- (16) Фондом єдності [4, 6, 20].

Кошти даних фондів було направлено на реалізацію 3 основних цілей регіональної політики. Найбільшу частину грошей (282 млрд євро) спрямовано на реалізацію Цілі 1 — «конвергенція» у межах ЄС. Друга за пріоритетністю ціль — європейська територіальна кооперація — отримала 55 млрд євро; 10 млрд євро спрямовано на підвищення регіональної конкурентоспроможності та зайнятості в країнах ЄС [4, 20, 21].

Таким чином, фактично, ці два програмні періоди якісно не відрізняються щодо головної політичної мети — єднання, що має достатньо конкретний економічний зміст — створення умов вирівнювання за показником на основі випереджаючого зростання найменш розвинутих країн ЄС.

Позитивною тенденцією є те, що на період до 2020 рр. найбільші статті видатків з бюджету ЄС — 325 млрд євро — будуть направлені на наповнення структурних фондів на користь бідніших регіонів. В у цьому сенсі структурні фонди ЄС передбачають підтримку, переважно, Греції, Португалії, Іспанії, Італії, Ірландії, а в ширшому застосуванні — найбільш нужденних країн ЄС (Румунія, Болгарія та ін.).

Отже, регіональна структурна політика ЄС спрямована на уникнення диспропорцій та досягнення балансу в регіональних відмінностях її

держав-членів, що дозволяє пом'якшувати їх структурні проблеми. Регіональна структурна політика заснована на субсидіях, які надходять з фондів та бюджету ЄС. Із структурних фондів ЄС виділяється також додаткове фінансування на заходи, спрямовані на поліпшення володіння технологіями, збільшення зайнятості та підвищення конкурентоспроможності регіонів тощо.

Принципи виділення структурної допомоги ЄС періодично переглядаються. Це робиться для того, аби зосередити допомогу в тих регіонах, які найбільше цього потребують, адже розбіжності в рівнях розвитку регіонів зберігаються й досі. Так, статистичні дані свідчать, що майже 40% усіх ресурсів, які надійшли до найбідніших регіонів, повертаються до багатих регіонів у формі придбання ноу-хау або основного устаткування в них. Відтак, принципи виділення структурної допомоги ЄС періодично переглядаються, щоб зосередити її в тих регіонах, які найбільше цього потребують [6].

Так, на сучасний програмний період (2014—2020 рр.) Європейською спільнотою виділено ряд проблемних питань в політиці єднання.

Проблематика *першого блоку* пов'язана з необхідністю *якісно підвищити координацію усіх галузевих політик, що здійснюються країнами, а також самим Євросоюзом*. ЄС виходить з того, регіональна політика повинна розглядатися не тільки як окрема політика, що має на меті вплинути на зменшення територіальних диспропорцій розвитку. Підкреслюється її координаційна функція, яка полягає у необхідності узгодження територіального впливу різних секторальних політик, що безумовно підвищує її роль.

Так, до групи політик, що мають чіткий просторовий вимір впливу, віднесено конкурентну політику, яка має високу чутливість до державної допомоги окремим національним компаніям. Спеціально введені з 2008 р. правила, що звільняють країни ЄС від особливих процедур регулювання надання фінансової допомоги в окремих секторах економіки [22], передбачають безперешкодне фінансування лише тих видів діяльності, що не порушують принципи конкурентної політики ЄС: допомога малому та середньому бізнесу, фінансування інноваційної та дослідницької діяльності, професійна перепідготовка, зайнятість, допомога у захисті навколишнього середовища, підприємництво, започаткування підприємницької справи в регіонах, що підпадають під умови надання фінансової допомоги. Даний набір політик визначено, як такий, що безпосередньо впливає на зменшення регіональних диспропорцій. Очевидно, він ще є остаточно невизначеним.

До групи сфер політики, що мають частковий просторовий вимір і вплив на регіональні диспропорції, віднесено: політику сприяння активізації наукових досліджень та технологічного розвитку, впровадження інновацій та розвитку підприємництва, формування

інформаційного суспільства та медіа- простору, подолання бідності та соціальної відчуженості, зайнятості, освіти, охорони здоров'я, тендерної рівності, підтримки аграрного сектору та розвитку сільських територій, а також реагування на кліматичні зміни.

До третьої групи віднесено сфери політики без просторового виміру: політика єдиного ринку, торгівлі, енергетики, економічного та монетарного союзу. Запровадження виміру впливу різних сфер політики має на меті підвищення їх ефективності. Очевидним є те, що віднесення значної кількості сфер політики ЄС до тих, що мають частковий вплив на регіональні диспропорції, свідчить про запровадження по всій території Спільноти однакових базових соціальних стандартів, а також надання стандартизованих публічних послуг, і це, за даним дослідженням, може вважатися регіональною політикою у широкому розумінні. Частковість впливу означає намагання досягнути рівної доступності соціальних та публічних послуг у менш розвинутих країнах та регіонах ЄС, де існують певні територіальні особливості (прикордонні території, з певними особливостями клімату, рельєфу тощо) [4].

Другий блок проблем пов'язаний з необхідністю *суттєво покращити розповсюдження інновацій по всій території ЄС*. Центральне місце у зв'язку з цим відводиться концепції інтелектуальної спеціалізації (smart specialization), що розглядається як основа реформування всієї політики ЄС щодо регіонального розвитку і уособлює принципи «інтелектуального зростання», «зростання на екологічній базі» і «на основі всебічного зростання» [4,21]. Передбачається, що від регіонів вимагатиметься визначення секторів, технологічних зон або основних сфер можливих конкурентних переваг, на яких фокусуватиметься регіональна політика стимулювання інновацій в них. Особливо актуальним такий підхід вважається для регіонів з незначним науково-технологічним потенціалом.

Увага приділяється створенню механізмів широкого сприйняття, впровадження і розповсюдження нових технологій, у першу чергу, інформаційно- комунікаційних, а не інтенсифікації науково-дослідницьких та конструкторських розробок на регіональному рівні, у тому числі міжнародних, оскільки об'єктивно такі розробки зосереджуються на обмеженому колі територій з відповідним людським, науковим та дослідницьким потенціалом (відповідно, міжрегіональні диспропорції розвитку в такому випадку продовжуватимуть збільшуватися).

До третього блоку проблем можна віднести пошук шляхів більш ефективної, адресної «прив'язки» інтервенцій Структурних фондів до конкретної території з урахуванням її потреб.

Мова йде про розвиток агломерацій як однієї з ключових рушійних сил зростання та розвитку. Проте агломерація не є виключним двигуном розвитку. Найбільш важливим є факт, що агломерації ніколи не є результатом дії виключно ринкових сил. Державна політика, яка має прямо

чи опосередковано просторовий вплив на розвиток, також є фактором впливу на агломерацію. Тому повне та ефективне використання регіональних ресурсів можливо тільки в результаті взаємодії приватних та публічних дій, взаємодії економічних та політичних рішень й інституцій [4].

Такий підхід до формування аглоерації потребує реалізації регіональної політики, що орієнтована на конкретну територію і вміщує як складову підвищення ефективності, так і сильний соціальний аспект. Одиницею моделі інтервенції цього політичного процесу є місце чи регіон, який потребує зниження неефективності та/або соціальної ізоляції територій, спричинені браком необхідних економічних інституцій, які мають бути створені, щоб прибрати залежність від умов невизначеності, в яких приватні та публічні організації роблять свій вибір.

Що стосується нерівності, зниження диспропорцій може відбуватися одночасно із зростанням нерівності в доходах. Якщо нерівність всередині відсталого регіону зростає, це може відбуватися із збільшенням росту. У будь-якому випадку зменшення нерівності в доходах нічого не говорить про те, що відбувається з іншими аспектами умов життя, тобто економічне зростання саме по собі не гарантує покращення якості життя населення і подолання бідності [23]. Подібна точка зору повністю стосується оцінок результатів регіонального та місцевого економічного розвитку. Вимір рівності щодо соціальних цілей розвитку нерідко дискутується і, як правило, розуміється як можливість усіх громадян мати рівні можливості та людські права, проте не визначається в рамках рівня доходів, а в задоволенні умов, необхідних кожному для гідного життя.

Підсумовуючи наведене вище, слід відзначити, що регіональна структурна політика ЄС насамперед спрямована на зменшення регіональних диспропорцій та підвищення конкурентоспроможності усіх країн-членів співтовариства. Цілком очевидно, що ефективна регіональна політика може й в Україні сприяти цим цілям. Тобто сучасні тенденції регіонального розвитку в ЄС мають суттєве значення для впровадження нових принципів регіонального розвитку та формування ефективної регіональної структурної політики в Україні.

Безперечно, Україна - безпосередній сусід ЄС та потенціальний учасник спільного європейського економічного простору, формування якого у ЄС визначається як перспективне (Угода Асоціація Україна-ЄС, 2014 р.). При цьому, важливим елементом і завданням зближення з ЄС є конвергенція регіональної політики України з метою ідентифікації вітчизняних регіонів з європейською моделлю, яка передбачає:

- адміністративно-територіальну реформу та визначення відповідності регіонів європейської регіональної ієрархії (N1118-2 та N1118-3);

- імplementацію європейських механізмів та інструментів регіонального розвитку (інвестиційний грант, субсидії, пов'язані з використанням робочої сили, субсидіювання відсоткових ставок);

- розвиток євро регіонального співробітництва;
- активне використання переваг в рамках співробітництва Україна-ЄС (доступ на ринки ЄС, стимул для проведення реформ, візовий режим тощо);
- створення умов для інноваційного розвитку регіонів.

Основними *проблемами регіональної конвергенції України в ЄС* є слабкий рівень галузевої і зовнішньоторговельної диверсифікації в локальній і регіональній структурі господарства України, сучасна експортна структура регіонів представлена в основному, групою високоризикових галузей (металургія, сільське господарство та харчова промисловість та деякими іншими галузями, які визначаються в ЄС як «сензитивні»).

Основна питома вага ВВП та обсягів іноземних та внутрішніх інвестицій на душу населення зосереджені менше ніж у десяти областях України. Різниця показників між найбільш депресивними регіонами (Чернівецька, Тернопільська, Закарпатська, Хмельницька, Рівненська області тощо) та столицею сягає 7-10 разів.

Також необхідно особливо підкреслити, що основними *ризиками* регіональної конвергенції України в ЄС є наступні:

- висока енергомісткість експортної продукції, що впливає на ціну та перспективу здійснення торгівлі (виробництво мінеральних добрив, чорних і кольорових металів - Донецька, Дніпропетровська, Луганська, Запорізька області);

- енергодефіцитність більшості регіонів, яка співпадає з технологічною відсталістю, низьким рівнем платоспроможності населення та підприємств за надану енергію (дотаційні регіони);

- можливі зміни у кон'юктурі світового ринку на чорні та кольорові метали (експорт України перевищує 40%);

- вплив робочої сили за кордон через міграцію сімей заробітчан до країн ЄС, США, Канади, Росії в середньо- та довготерміновій перспективі (загроза для західних регіонів України);

- збільшення припливу інвестицій (іноземних прямих, внутрішніх, портфельних) у промислово розвинуті регіони та м. Київ (не виключає ймовірності раптового переміщення цих інвестицій за кордон);

- підвищення санітарних, фітосанітарних та технологічних вимог щодо продукції аграрного сектору з боку традиційних імпортерів може стати причиною затоварення регіонів Центральної та Північної України (вихід із положення - підвищення стандартів якості до Європейського рівня та географічна диверсифікація експорту продуктів харчування).

Спостерігаючи за подіями, які відбуваються в нашій країні, і узагальнюючи дослідження цілого ряду авторів, ми можемо констатувати, що перерозподіл ресурсів між регіонами, який сьогодні домінує у регіональній політиці України, (фінансові трансферти територій, відмова від надання бюджетних та податкових переваг та ін.) не є достатньою умовою для досягнення ефективності чи рівності. Завдання політики, орієнтованої на регіон, полягає не в компенсуванні «вузьких місць» окремих територій, а у наданні поштовху до зміни поведінки приватних контрагентів в регіонах, де має місце неефективність або соціальна дезінтеграція.

Для підвищення ефективності реалізації програми зближення України з ЄС, на наш погляд доцільним є використання практики регіональної політики Європейського Союзу у вітчизняній регіональній політиці щодо формування нової моделі, яка включає системну координацію як різних секторальних політик, так і координацію між регіонами України та відповідними регіонами європейських країн у досягненні спільних цілей регіонального розвитку. А впровадження ідеї інтелектуальної спеціалізації та механізмів її використання у вітчизняній регіональній політиці зумовлює необхідність у визначенні територій з високою щільністю нових знань для потенційного зростання і розвитку ролі основних гравців, що використовують ці нові знання у своїй діяльності.

Таким чином дана модель для України буде інтегрувати дві складові регіональної політики — ефективність, що має на меті найповніше використання наявного потенціалу регіонів, та рівність можливостей для громадян спільноти, незалежно від місця проживання, у доступі до базових послуг, що забезпечують гідні умови життя.

Характеризуючи перспективи розвитку процесів регіоналізації у сучасній глобальній економіці необхідно підкреслити наступне:

у XXI столітті у зв'язку з формуванням галузевих міжрегіональних та крайових концепцій розвитку у глобальній економіці, світовій спільноті необхідно обґрунтувати п'ять найбільш значущих конкурентних парадигм «регіон як соціум», «інтегральний регіон», «регіон як ринок», «регіон як квазікорпорація», «регіон як квазідержава». Дві останні є найбільш суперечливими тенденціями сучасного розвитку: з одного боку це регіональна локалізація у вигляді інноваційно-інвестиційних моделей швидкого економічного зростання, з іншого - диференціація державного регулювання, яка призводить до посилення локальної асиметрії.

Все це потребує подальших наукових досліджень в області вирішення проблем подолання регіональних диспропорцій в економіці в умовах сучасних глобальних проблем.